

The Method of Some Distinguished Mentorships in Islamic Education

Maryam Rameshrad (PhD) ¹, Seyed Ali Alamdaran (MD) ², Hossein Hosseinzadeh (PhD) ^{1*}

1. Department of Toxicology and Pharmacodynamics, Mashhad Faculty of Pharmacy, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

2. Department of Radiology, Mashhad Medical School, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

ARTICLE INFO

Article type

Review article

Article history

Received: 11.05.2024

Accepted: 12.08.2024

Keywords

Mentorship,
Islamic education,
Shia,
Mysticism.

[10.22038/hmed.2024.79852.1370](https://doi.org/10.22038/hmed.2024.79852.1370)

ABSTRACT

Introduction: The concept of mentorship involves a process wherein an accomplished mentor guides another individual, encouraging the transfer of knowledge and skills and also nurturing personal development. Focusing on the training methods of distinguished mentors in Islamic education provides a valuable pattern for training specialists for Muslims.

Materials & Methods: In this regard, we discussed the attitude of some distinguished mentors in Islamic education, including Imam Sadiq and prominent mystics like Junaid Baghdadi, Bayazid Bastami, and Najmuddin Kobri, Imam Khomeini (p), as well as esteemed educators including Mohammad Hossein Naieani, Mohammad Hossein Tabatabai, Morteza Motahari, Seyedah Nosrat Amin, the Second Martyr, and Molla Mohsen Feiz Kashani.

Results: Imam Sadiq trained students in various fields of science according to the student's talents. Junaid Baghdadi, Bayazid Bastami, and Najmuddin Kobra gained the power of influence through self-improvement. Imam Khomeini emphasized self-purification before education and paid particular attention to moral, political, and scientific education in mentorship. According to Mohammad Hossein Nayini, Mohammad Hossein Tabatabai, and Morteza Motahari, the scientific and moral characteristics of a teacher are important prerequisites of mentorship. Based on their opinion, an inspiring teacher should have outstanding personal, social, and educational characteristics. Also, Mrs. Seyyedeh Nusrat Amin, the Second Martyr, and Molla Mohsen Faiz Kashani commented on the two issues of scientific and moral education.

Conclusion: In summary, the purification of self is considered principal for mentors, who must prioritize the holistic development of learners, encompassing individual, social, moral, political, and scientific dimensions tailored to their abilities.

Cite this paper as:

Rameshrad M, Alamdaran SA, Hosseinzadeh H. The Method of Some Distinguished Mentorships in Islamic Education. *Horizon of Medical Education Development*. 2025;16(1):83-93

* Corresponding author: Hossein Hosseinzadeh

Email: HosseinzadehH@mums.ac.ir

Address: Pharmaceutical Research Center, Pharmaceutical Technology Institute, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran

شیوه برخی شاگردپروران ممتاز در تربیت اسلامی

مریم رامش راد (PhD)^۱ ID، سید علی علمداران (MD)^۲ ID، حسین حسین زاده (PhD)^۳ ID*

۱. گروه سم شناسی و فارماکودینامی، دانشکده داروسازی مشهد، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

۲. گروه رادیولوژی، دانشکده پزشکی مشهد، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
نوع مقاله مقاله مروری	مقدمه: شاگردپروری فرآیندی است که از طریق آن یک فرد با تجربه دیگری را در توسعه مهارت‌ها و دانش برای پیشرفت حرفه ای ایشان راهنمایی می‌کند. در شاگردپروری علاوه بر انتقال مهارت‌های فنی، به رشد فردی افراد نیز اهمیت داده می‌شود. الگوگیری از شیوه شاگردپروران ممتاز در تربیت اسلامی می‌تواند در تربیت نیروهای متخصص در رشته های متناسب با نیاز جامعه برای عموم مسلمانان کارگشا باشد.
پیشینه پژوهش تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲	روش کار: در این مقاله به بررسی شیوه شاگردپروران ممتاز در تربیت اسلامی مانند حضرت امام صادق(ع)، عرفای بزرگی چون جنید بغدادی، بایزید بسطامی، نجم الدین کبری، امام خمینی (ره)، اساتید بزرگی چون محمد حسین نایینی، محمدحسین طباطبایی، مرتضی مطهری، سیده نصرت امین، شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی پرداخته شد.
کلمات کلیدی شاگرد پروری، تربیت اسلامی، شیعه، عرفان.	نتایج: حضرت امام صادق (ع) با توجه به استعداد فراگیران، شاگردانی را در حوزه های مختلف علوم تربیت نمودند. جنید بغدادی، بایزید بسطامی و نجم الدین کبری با خودسازی دارای قدرت نفوذ کلام شدند. امام خمینی (ره) تاکید بسیار بر تزکیه نفس قبل از تعلیم نموده و در شاگردپروری به تربیت اخلاقی، سیاسی و علمی توجه فراوانی داشته اند. محمد حسین نایینی، محمدحسین طباطبایی و مرتضی مطهری وجهه علمی و شخصیت اخلاقی یک معلم را از پیش نیازهای مهم شاگردپروری می‌دانستند. از نظر ایشان یک معلم الهام بخش می‌بایست در سه بعد فردی، اجتماعی و تعلیمی دارای ویژگی‌های برجسته‌ای باشد. بانو سیده نصرت امین همانند شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی نیز در مقوله شاگردپروری دو محور تربیت علمی و اخلاقی را مورد نظر قرار می‌داده‌اند.
	نتیجه گیری: در جمع بندی حاصل شده، یک معلم شاگرد پرور لازم است بر تزکیه نفس خود بیش از هر چیزی توجه داشته باشد. باید به تربیت ابعاد فردی، اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و علمی فراگیران توجه داشته و آن‌ها را در رشته های متناسب با استعدادشان تربیت کند.

[10.22038/hmed.2024.79852.1370](https://doi.org/10.22038/hmed.2024.79852.1370)

► نحوه ارجاع به این مقاله

Rameshrad M, Alamdaran SA, Hosseinzadeh H. The Method of Some Distinguished Mentorships in Islamic Education. Horizon of Medical Education Development. 2025;16(1):83-93

ایمیل: HosseinzadehH@mums.ac.ir

*نویسنده مسئول: حسین حسین زاده

آدرس: مرکز تحقیقات علوم دارویی، پژوهشکده فناوری های نوین دارویی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

مقدمه

شاگردپروری (منتورشیپ) فرآیندی است که از طریق آن یک فرد با تجربه (شاگردپرور یا همان استاد) دیگری (یادگیرنده یا همان شاگرد) را در توسعه مهارت‌ها و دانش برای پیشرفت حرفه‌ای ایشان راهنمایی می‌کند (۱). شاگردپروری یک رابطه یادگیری متقابل و مشارکتی بین دو یا تعداد بیشتری از افراد است (۲). این یک رابطه حمایتی، پرورشی و متقابل بین استاد و شاگرد است که هم برای این دو فرد و هم برای سازمان منافع قابل توجهی به دنبال خواهد داشت (۳). شاگردپروری موثر منجر به بهبود عملکرد تدریس، افزایش بهره‌وری علمی و ارتقاء موفقیت‌ها می‌شود (۴).

درواقع، شاگردپروری به عنوان یک مشارکت سودمند متقابل بین مربی و یادگیرنده تعریف می‌شود که در آن پیچیدگی بستر و فرهنگ باید در نظر گرفته شود. تعامل متقابل جزء اصلی این رابطه پویا است که علاوه بر مهارت‌های فنی، به رشد فردی نیز اهمیت می‌دهد (۵). برای بهینه‌سازی رشد فردی، تمرکز بر مهارت‌های فنی، که اغلب به عنوان مهارت‌های سخت از آن یاد می‌شود، و مهارت‌های نرم، مانند رهبری و ارتباطات، مهم است (۶). مهارت‌های نرم می‌توانند بازیگران سیستم سلامت را قادر به رهبری در محیط‌های دشوار و پیچیده کنند و از این نظر می‌بایست مورد توجه شاگردپرور ها (در اینجا اساتید شاگردپرور) قرار گیرد (۷). مدل شاگردپروری که بر اساس اعتماد و احترام متقابل است و مسولیت‌هایی را برای شاگردپرور و یادگیرنده در نظر گرفته است، منجر به تمایل یادگیرنده در آموزش دیدن و ایجاد نقش در مسیری مستقل می‌شود (۸).

ابعاد و مولفه‌های شاگردپروری اعضای هیات علمی در دانشگاه‌ها به صورت زیر بیان می‌شود. بعد علمی، دو بخش آموزش و پژوهش را شامل می‌شود. یک استاد الهام بخش می‌بایست با علاقه و تبحر و استفاده از شیوه‌های مختلف تدریس، در امر آموزش نقش ایفا نماید. مسولیت پذیری استاد، منظم بودن و وقت شناس بودن وی درکشف استعدادها، شکوفایی و پرورش آن و ایجاد علاقه در شاگردان بسیار موثر است. یک استاد شاگردپرور، مشاور و راهنمای خوبی در امر پژوهش محسوب می‌شود. در ایجاد روحیه

پژوهشگری در شاگردان و کشف و پرورش آن بسیار تواناست. در بعد فرهنگی نیز در شکل‌گیری و تقویت هویت در شاگردان و توجه و پایبندی به آداب و رسوم نقش بسیاری دارد. در بعد معنوی نیز در ارتقا شخصیت اخلاقی و دینی شاگرد بسیار موثر است. به سلامت جسمی و روح و روان شاگرد توجه بالایی دارد. افزایش توانمندی‌های ارتباطی شاگرد، ایجاد انگیزش و آشنا کردن شاگرد با تعاملات و نظم ارتباطاتی و معاشرتی از جمله اثرگذاری‌ها در بعد رفتاری می‌باشد. تقویت تفکر، بینش و خودسازی شاگرد را در بعد شناختی ارتقا می‌دهد. توجه به بعد سیاسی از طریق ایجاد بصیرت و تقویت آزادگی و استقلال از جمله ابعاد مهم دیگر می‌باشد. یک استاد شاگرد پرور می‌تواند بعد اجتماعی شاگرد را از نظر فردی، خانوادگی و تاب آوری اجتماعی پرورش دهد (۹).

بر اساس گزارش Feldman et al، دانشجویان رشته‌های دندانپزشکی، پرستاری، پزشکی و داروسازی که شاگردپرور داشته‌اند در مقایسه با دانشجویانی که فاقد شاگردپرور بوده‌اند، کمک بیشتری را در راستای ارتقای شغلی و حرفه‌ای خود دریافت کرده‌اند. این دانشجویان رضایت شغلی بیشتری داشته و خودکارآمدی آکادمیک بیشتری داشته‌اند (۱۰). مطالعات قبلی نشان داده که شاگردپرورها به صورت معنی داری در توسعه برون داد پژوهشی یادگیرنده‌ها، مهارت‌های درسی و بالینی آن‌ها، جنبه‌های ارتباطاتی آن‌ها و همچنین توسعه شغلی آن‌ها نقش تعیین کننده‌ای داشته‌اند (۱۱). قابل توجه است که هم یادگیرنده و هم شاگردپرور شانس رشد و توسعه از طریق شاگردپروری را دارند. از جمله مزایا برای یادگیرنده شامل افزایش خودکارآمدی (۱۰) و افزایش رضایت شغلی (۱۰، ۱۲) می‌باشد.

یک شاگردپرور موثر، به دنبال فراهم کردن فرصتی برای موفقیت یادگیرنده است و از موفقیت او خوشحال می‌شود. او یادگیرنده را به داشتن استانداردهای واقعی و با سطح بالا تشویق می‌کند. یک شاگردپرور موثر دارای ویژگی‌ها شخصیتی و رفتاری حمایت‌گری و مشوق است که یادگیرنده را به سوی پیشرفت شخصی و حرفه‌ای پیش می‌برد (۱). ویژگی‌های کلیدی یک شاگردپرور موفق شامل اشتیاق، سخاوتمندی، صبر، احساس شوخ طبعی، دانش و شایستگی

یکی از پرچالش‌ترین عصرهای امامت زندگی می‌کرده‌اند. در زمانه‌ای که مذاهب فکری و سیاسی و فرقه‌های انحرافی شیعی مختلف به تبلیغ اندیشه‌ها و فتنه‌های خود می‌پرداختند، امام از راه‌های مختلفی مانند شاگرد پروری به مقابله با مخالفین و معاندین می‌پرداختند. امام با واسطه شاگردانشان عده‌ای را به حقیقت واقعی اسلام متوجه نمودند و توانستند آن جامعه آلوده به شک و تردید را آماده ورود به عصر غیبت نمایند (۱۷).

روش کار

مطالعه حاضر یک مطالعه مروری روایی می‌باشد که به بررسی شیوه شاگردپروری اساتید به نامی چون حضرت امام جعفر صادق (ع)، جنید بغدادی، بایزید بسطامی و نجم الدین کبری از عرفای نامدار و نیز برخی علمای اسلامی مانند امام خمینی (ره)، محمد حسین نایینی، محمدحسین طباطبایی، مرتضی مطهری، سیده نصرت امین، شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی می‌پردازد. لازم به ذکر است که در این پژوهش سعی شد تا شیوه شاگردپروری بزرگان شیعه، عرفا و عالمان معاصر به صورت خلاصه ذکر گردد و با توجه به منابع موجود به ذکر این تعداد افراد بسنده شد. اگرچه که این به معنی نادیده گرفتن سایر اساتید شاگرد پرور نبوده است. برای این منظور، پایگاه‌های اطلاعاتی "PubMed" و موتور جستجو "google scholar" و "noormags.ir" بدون محدودیت زمانی جستجو گردید. همچنین، از لیست رفرنس مقالات برای جستجو استفاده شد. مقالات فارسی و انگلیسی زبان هر دو مورد توجه قرار گرفتند. کلمات کلیدی مورد استفاده "شاگرد پروری" و "امام جعفر صادق (ع) یا جنید بغدادی یا بایزید بسطامی یا نجم الدین کبری یا امام خمینی (ره) یا محمد حسین نایینی یا محمدحسین طباطبایی یا مرتضی مطهری یا سیده نصرت امین یا شهید ثانی یا ملامحسن فیض کاشانی" بوده است.

یافته‌ها

۱- شیوه شاگرد پروری حضرت امام صادق (ع)

است. یک شاگردپرور تمایل دارد تجربیات شخصی و حرفه‌ای خود را به اشتراک بگذارد، توانایی انتقال دانش مهارت‌ها و ارزش‌ها را دارد، همچنین یک شاگردپرور تمایل و توانایی ارتقا فرصت‌های ارتباطاتی را برای یادگیرنده دارد (۱۳).
تعهد یادگیرنده به رابطه شاگردپروری به اندازه تعهد شاگردپرور در این رابطه دارای اهمیت است. می‌بایست یادگیرنده نیز به عنوان یک شرکت کننده فعال در شکل دادن این رابطه عمل نماید (۱۴، ۱۱). لازم است یادگیرنده تمایل خود را به یادگیری نشان دهد. باید نگرش مثبتی داشته باشد و به رشد و توسعه حرفه‌ای خود علاقه‌مند باشد (۱).

در رابطه با شاگردپروری ممکن است مشکلاتی مشاهده شود. یکی از دلایل آن عدم شفافیت و درک نقش شاگردپرور و یادگیرنده و مرزهای ارتباطی در این رابطه است (۱۵). الزام زمانی ممکن است شاگردپروری را برای متخصصین بهداشتی مشکل کند، یا اگر تعداد شاگردپرورهای در دسترس در یک موسسه محدود باشد، ممکن است این افراد با خطر بار کاری زیاد قرار بگیرند (۱۵). اگر بین نقش‌های شاگردپرور و مسئول بخشهم پوشانی وجود داشته باشد، اعتماد در رابطه کاهش می‌یابد. در چنین مواردی، تضاد منافع بالقوه و بی میلی در شاگردپرور یا یادگیرنده برای در میان گذاشتن مشکلات و چالش‌هایشان به وجود می‌آید. وضعیت تداخل در نقش‌ها بیشتر در موسساتی که فقر منابع دارند اتفاق می‌افتد (۱۵).

شاگرد پروری از اهمیت ویژه‌ای در تعالیم شیعه برخوردار است. حضرت امام صادق (ع) ششمین امام معصوم شیعیان از علمای مطرح اسلام در زمینه شاگرد پروری هستند. ایشان از مقوله شاگردپروری به جای دعا و قیام مسلحانه برای گسترش معارف اسلامی استفاده نمودند. تعداد شاگردان آن حضرت به حدود چهار هزار نفر شاگرد متخصص در حوزه‌های مختلف علمی تخمین زده می‌شود که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از محضر آن حضرت بهره برده‌اند. تخصص شاگردان حضرت به حدی بود که در بعضی از مناظره‌ها، پاسخ‌گویی به سوالات را حضرت به ایشان محول می‌نمودند. شاگردان ممتاز آن حضرت نقش برجسته‌ای در گسترش دانش مسلمانان داشتند (۱۶). حضرت امام حسن عسگری (ع) در

قرآن کریم ابداعات ویژه ای داشته اند. ارائه آداب صحیح تلاوت، ارائه قرائت صحیح، اندیشیدن صحیح در هنگام قرائت، تاکید بر آموزش قرآن به جوانان، بیان حفظ، آموزش و عمل به قرآن و بیان جایگاه الهی قرآن از آموزه های گهربار امام صادق در زمینه علم قرائت می باشد (۲۳). ایشان در تفسیر قرآن و بیان مقاصد و معانی آیات تبحر ویژه ای داشته اند. در تعلیم علم تفسیر به شاگردان خود، به جای بیان و تفسیر نقلی و گزارشی آیات، به بیان و تفسیر معنای باطنی آیات می پرداخته اند (۲۴).

از شاگردان قرآن پژوه امام صاد (ع) می توان به افراد زیر اشاره داشت: ابوعبدالله جابر بن یزید جعفی، ابان بن تغلب بن رباح بکری کوفی، ثابت بن دینار ابوحمزہ ثمالی ازدی کوفی، ابوجارود زیاد بن منذر همدانی کوفی، ابوالحسن زید بن علی بن حسین ابیطالب، ابومحمد سلیمان بن مهران اعمش اسدی، ابوالحسن مقاتل بن سلیمان بن بشیر ازدی مروزی بلخی، ابوجعفر محمد بن علی بن ابی شعبه حلبی، هشام بن سالم جوالیقی، علی بن ابی حمزه بطائنی، ابوجعفر محمد بن حسن بن ابی ساره رواسی کوفی، ابوعلی وهیب بن حفص جریری، ابوجناده حصین بن مخارق ... سلولی کوفی، ابوبصیر یحیی بن قاسم اسدی، منخل بن جمیل اسدی کوفی، عبدالرحمن بن کثیر هاشمی، علی بن صالح واسطی عجلی، اسماعیل بن مسلم بن ابی زیاد شعبی و محمد بن سائب کلبی که هر کدام در زمینه خاصی از علم تفسیر و قرآن پژوهی تبحر داشتند (۲۵).

۲- شیوه شاگرد پروری عرفای برجسته اسلام

شاگرد پروری یکی از دغدغه های اصلی عرفان اسلامی بوده است. در این میان می توان به شاگرد پروری عرفای برجسته ای چون جنید بغدادی، بایزید بسطامی و نجم الدین کبری اشاره داشت که هریک پایه گذار مکتب عرفانی در زمان خود بوده اند و شاگردان آنان مسیر رشد و کمال را به خوبی سپری کرده و از بزرگان زمان خود شده و راه و روش شاگرد پروری را به نسل بعد انتقال داده اند. مضامین شاگرد پروری برگرفته از این سه عارف وارسته شامل عبودیت و بندگی خالص خداوند، حسن خلق، تواضع و فروتنی، صبر و بردباری، قناعت، کم توجهی به دنیا، خودسازی، مراقبه نفس، خلوص نیت در علم آموزی و تلاش و مجاهده فراوان در کسب علم بوده است.

از شاگردان برجسته امام صادق (ع) می توان به هشام بن حکم، جابر بن یزید جعفی، مومن طاق، زراره بن اعین، ابان بن تغلب، مفضل بن عمر، جابر بن حیان، ابو حمزه ثمالی و علی بن یقظین اشاره کرد که هر کدام در حوزه ای خاص سرآمد زمان خود بوده اند (۱۶). شاگردان آن امام عظیم الشان تنها به اهل تشیع محدود نبوده و تعدادی از آن ها از پیشوایان اهل سنت بوده اند. از آن ها می توان به نعمان بن ثابت زوطی معروف به ابوحنیفه پیشوای مکتب حنفی ها و مالک بن انس مدنی پیشوای مکتب مالکی ها اشاره نمود. سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، یحیی بن سعید انصاری، ابن جریر، قطان ابوسعید، محمد بن اسحاق بن یسار، شعبه بن الحجاج و ایوب سجستانی از دیگر شاگردان اهل سنت امام جعفر صادق (ع) محسوب می شوند. گرچه که این شاگردان حق شاگردی را ادا ننموده و در شیوه خلاف آن حضرت را در پیش گرفتند (۱۸).

آن حضرت با توجه به استعداد هر یک از شاگردان، آن ها را آموزش و آن را از حالت بالقوه به حالت بالفعل تبدیل می کردند. ایشان در تربیت هر شاگرد روی موضوع خاص تمرکز نموده و او را در آن زمینه به متخصص تبدیل می کردند. به این ترتیب دانشگاهی بزرگ از رشته های مختلف در رشته های فقه، کلام، تفسیر، حدیث، شیمی و طب تربیت کردند. متخصصینی تربیت کردند که هر کدام در رواج مکتب شیعه نقش فراوانی داشتند. از روش های امام صادق در تعلیم و تربیت شاگردان می توان به مواردی اشاره کرد: تشویق به تفکر کردن، تقدیر از تلاش های علمی، راهنمایی و تذکر، ابراز خشم همراه با ادب به شاگردان، تأثر از وفات یاران و طلب آمرزش، زیارت قبر یاران و میدان دادن برای سخن گفتن (۱۹). گفته شده است که آن حضرت آموزش به شاگردان را متناسب با روحیات، استعداد و توانایی، تجربه و علاقه آن ها و همچنین نیاز های جامعه انجام می داده اند (۲۰، ۲۱). در سراسر شیوه آموزشی آن امام همام، توجه به توحید و اخلاق مشهود است (۲۲).

آموزه های امام صادق (ع) در تفسیر و بیان آیات قرآن کریم نقش بسیار مهمی در توسعه علوم قرآنی و فهم صحیح مسلمانان از قرآن و ترویج دین اسلام در مقابل بدعت های انحرافی داشته است. امام صادق در زمینه آموزش علم قرائت

آقا شیخ محمد گلپایگانی، میرزا محمدعلی ادیب تهرانی، آقا عباس اراکی، آیه الله سید محمدتقی خوانساری، آیه الله سید علی یشربی کاشانی و آیه الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حایری یزدی اشاره نمود (۲۷).

دیدگاه های امام خمینی (ره) نیز با مولفه های شاگرد پروری عرفای بزرگ هم پوشانی دارد. ایشان نیز معتقد بودند که یک معلم ابتدا باید خود را اصلاح کند، تزکیه نفس از تعلیم مقدم تر است، امید دادن به شاگردان، تدریجی بودن و در عین حال مستمر و هدف دار بودن آن دارای اهمیت است. مولفه های اخلاقی ایشان در بحث شاگردپروری شامل نظم و تواضع علمی ایشان، احاطه و تسلط علمی بر موضوعات مورد تدریس، شناخت شاگردان و خلاقیت و نوآوری علمی در تدریس می باشد. علاوه بر آن ایشان در زمینه شاگرد پروری به سه محور تربیت اخلاقی، سیاسی و علمی افراد توجه ویژه داشته اند. نه تنها توجه به درس و تحصیل شاگردان، بلکه جنبه رفاهی و اقتصادی شاگردان نیز مورد توجه ایشان بوده است. هیچ تفاوت مابینی بین دانشجویان وجود نداشت. ایشان سعی در شکوفا شدن روحیه انتقادی در شاگردان به جای تقلید و تسلیم بودند. تشویق شاگردان و گاه تنبیه آن ها را لازم می دانستند. بیان شیوا و بی نظیر ایشان مورد توجه شاگردان بود. از نظر ایشان یادگیری علوم اسلامی به تنهایی کافی نبوده بلکه باید احکام و قوانین اسلامی در متن جامعه هم پیاده شود که این امر تنها با تربیت و آموزش سیاسی امکان پذیر می باشد (۲۸).

۴- شیوه شاگرد پروری اساتید معاصر

از شاگردان استاد محمد حسین نایینی می توان به موسی خوانساری نجفی، محمدعلی کاظمینی خراسانی، محمدتقی آملی، ابوالقاسم خوبی، مرتضی لنگرودی، جمال الدین گلپایگانی، صدرالدین جزایری، حسین حلی، ابراهیم کرباسی، محمدباقر زنجانی، حسن بجنوردی و محمدهادی میلانی اشاره داشت. ضمن اینکه استاد شهید مطهری از شاگردان علامه محمدحسین طباطبایی بوده اند، از دیگر شاگردان ایشان می توان به محمدحسینی بهشتی، امام موسی صدر، ناصر مکارم شیرازی، محمدفتح، عباس ایزدی، عبدالکریم

به علاوه به مواردی مانند تخصص و تبحر علمی، هماهنگی علم و عمل، مهربانی نسبت به مخلوقات عالم، حفظ حرمت، شخصیت و کرامت شاگردان، توجه به توانایی و ظرفیت شاگردان، اهتمام بر خودسازی شاگردان، حساسیت در متنبه کردن آنان نیز می توان اشاره کرد. مواردی چون کلام تاثیرگذار، توجه خاص به شاگردان مستعد، میدان دادن به شاگردان مستعد، نفوذ در قلب شاگردان، دعوت آنان به مهرورزی نسبت به همنوع، گذشت و شناخت دقیق شاگردان و نحوه رفتار با آنان از دیگر ۲۴ مولفه مهم شاگرد پروری این عرفا بوده است. این مضامین نه تنها حاصل خودسازی فردی و شخصی هستند بلکه نمود بیرونی هم ممکن است داشته باشند که در ارتباط با دیگران آشکار می شوند و مجموعه این موارد منش یک معلم شاگرد پرور را تشکیل می دهد. در واقع توسل و خودسازی، ارتباط عمیق با خدا و رسیدن به درجه بالای عبودیت، آنان را دارای فضایل اخلاقی برجسته کرده که منجر به جذب شاگردان به سوی ایشان و نفوذ و تاثیر کلام و پیام آن ها می شده است (۲۶).

۳- شیوه شاگرد پروری امام خمینی (ره)

صدها نفر از مجتهدین، فضلا و صاحب نظران در کلاس درس حوزه امام خمینی شرکت داشته اند. از شاگردان امام خمینی می توان به فضلی برجسته ای چون حضرات آیات عظام و حجج اسلام، سید علی خامنه ای، محمدفاضل لنگرانی، علی مشکینی، شهید مصطفی خمینی، عبدالله جوادی آملی، شهید مرتضی مطهری، شهید سید محمدحسین بهشتی، حسین نوری، شهید مفتاح، ابوالقاسم خزعلی، احمد جنتی، علی اکبر هاشمی رفسنجانی، شهید فضل الله محلاتی، شهید سیدعبدالکریم هاشمی نژاد، محمدرضا مهدوی کنی، محمدحسن قدیری، محمدعلی گرامی، محمد یزدی، عباس محفوظی، راستی کاشانی، جعفر سبحانی غلامرضا رضوانی، یوسف صانعی، امامی کاشانی، مرتضی بنی فضل، محمدتقی مصباح، توسلی محلاتی، حسین مظاهری، ابراهیم امینی، هادی معرفت، سید حسن طاهری خرم آبادی و عباسعلی عمید زنجانی می توان اشاره داشت (۲۷). از اساتید به نام امام خمینی (ره) می توان به آقا شیخ محمدعلی بروجردی،

بانوی مجتهده، سیده نصرت امین (معروف به بانوی ایرانی) از افتخارات و علمای برجسته شیعه بودند (۳۱). ایشان بیشتر علوم را در خانه و در محضر اساتیدی مانند آیت الله سیدمحمدعلی نجف آبادی و شیخ مرتضی مظاهری فرا گرفتند. آیت الله العظمی مرعشی نجفی، علامه آیت الله سیدمحمدحسین طباطبایی، استاد محمدتقی جعفری و اساتید حوزه و دانشگاه با این بانوی مجتهد ملاقات و گفت و شنودهایی داشته‌اند (۳۲). بانو زینت‌السادات همایونی از شاگردان برجسته بانو امین و نویسنده کتاب‌هایی مانند "زن مظهر خلایق"، "عشق ذوالقربی" و "نسیم ولایت" هستند. بانو امین در اسلامی سازی علوم انسانی نقش پررنگی داشته و یکی از اساتید برجسته شاگرد پروری محسوب می‌شوند. این بانوی عالم در تربیت شاگردان خود دو محور تربیت علمی و اخلاقی را مورد نظر قرار می‌داده‌اند. در محور علمی در شاگردان باعث ایجاد انگیزه علمی و تحقیقاتی می‌شدند، با شناخت ساختار فکری شاگردان، سعی در اصلاح و بهبود آن داشتند و رفتار و منش ایشان به عنوان الگویی مورد تایید شاگردان بود. این بانوی مجتهده، تربیت اخلاقی را مکمل تربیت علمی دانسته و بر آموزش مسایل اخلاقی و معنوی به شاگردان اهتمام داشتند. آن‌ها را به مبارزه با هوای نفس دعوت نموده و تاکید بر ایجاد تعادل در رفتار و اخلاق شاگردان داشته و آن‌ها را از افراط و تفریط منع می‌داشتند (۳۳).

شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی، دو اندیشمند دینی مطرح شاگردپرور می‌باشند که حتی در تعدادی از آثار خود به صورت خیلی خاص آداب معلمی و اصول آن را شرح داده‌اند. از شاگردان برجسته شهید ثانی می‌توان به نورالدین علی بن حسین موسوی عاملی، سید علی حسینی جزینی عاملی، حسین بن عبدالصمد عاملی، علی بن زهره جبعی، سید نورالدین کرکی عاملی، بهالدین محمدلبن علی عودی جزینی، شیخ محی الدین بن احمد میس عاملی، سید عزالدین حسین بن ابی الحسن عاملی و شیخ تاج الدین بن هلال جزائری اشاره داشت. از شاگردان برجسته فیض کاشانی می‌توان به محمدباقر مجلسی، سید نعمت الله جزایری، محمد محسن عرفان شیرازی، قاضی سعید قمی، ملا محمد صادق خضری و شمس الدین قمی اشاره نمود (۳۴).

موسوی اردبیلی، عزالدین زنجانی، محمدتقی مصباح یزدی، ابراهیم امینی، یحیی انصاری، جلال الدین آشتیانی، حسین نوری همدانی، حسن حسن زاده آملی، مهدی روحانی، علی احمدی میانجی، عبدالله جوادی آملی و غلامحسین ابراهیمی دبنانی اشاره داشت. از شاگردان استاد شهید مطهری می‌توان به محمدجوادی‌باهر، فضل الله محلاتی، عبدالحمیددبالمه، علی قدوسی، سیدشمس الدین حسینی نایینی، نورالله طباطبایی نژاد، سیف الله عبدالکریمی، ماشاءالله فهامی، محمدباقر حجتی، غلامعلی حدادعادل و رضا داوری اردکانی اشاره داشت (۲۹).

واکاوی شخصیت و خصوصیات سه استاد شاگرد پرور حوزوی معاصر، اساتید ارجمند محمد حسین نایینی، محمدحسین طباطبایی و مرتضی مطهری، الگوهای مناسبی از یک استاد شاگرد پرور و الهام بخش معرفی می‌کند. بر این اساس، وجهه علمی و شخصیت اخلاقی یک معلم به عنوان پیش نیازهای یک معلم الهام بخش مطرح هستند که به مرور منجر به نفوذ کلام و در نهایت رسیدن به مقام شاگرد پروری می‌شود. در واقع با مطالعه آثار قلمی، بررسی کرسی‌های تدریس و همچنین شهرت یک معلم به اخلاق حسنه و عدم برخورداری از اخلاق ناپسندیده می‌توان شخصیت علمی و اخلاقی یک معلم را بررسی نمود. شاگردان برجسته ایشان و گفته‌ها و بیانات نقل شونده از ایشان نیز ثمرات الهام بخشی یک معلم را در زمینه شاگردپروری، نفوذ کلام و تاثیر ماندگار در شاگردان نشان می‌دهد. یک معلم شاگرد پرور در سه بعد فردی، اجتماعی و تعلیمی دارای ویژگی‌هایی است. اندیشه ورزی، دانشوری و سجایای اخلاقی معنوی از ویژگی‌های مهم فردی در یک معلم شاگردپرور است. بلاغت و سخنوری، مجد معلمی، اصول تدریس مناسب، توجه به توان افزایی شاگردان و طرح تدابیری برای آموزش بهتر به ایشان از ویژگی‌های تعلیمی مهم یک معلم شاگرد پرور است. از نظر اجتماعی نیز یک معلم شاگرد پرور مرادات نجیبانه ای دارد، با همکاران همدل و همراه است و مردم دار است و مسئولیت‌های اجتماعی بر عهده دارد (۲۹). مهار افراطی‌گری و بهره‌گیری از شیوه تحمل و مدارا از جمله اصول مهم تربیتی در اندیشه شهید مطهری محسوب می‌شود (۳۰).

وارثانی بافضیلت به والاترین وظایف معلمی خود عمل نموده‌اند.

شاگرد پروری تعاملی دو سویه از سمت شاگرد پرور و شاگرد است (۱۴، ۱۱). اگرچه در بیشتر روابط شاگرد پروری مزایا نسبت به خطرات بیشتر است، اما همه روابط شاگرد پروری مؤثر یا موفق نیستند. توجه به این خطرات می‌تواند موفقیت را در این مسیر بیشتر کند (۱۵).

الگوگیری از شیوه شاگرد پروران ممتاز در تربیت اسلامی می‌تواند در تربیت نیروهای متخصص در رشته‌های متناسب با نیاز جامعه برای عموم مسلمانان کارگشا باشد. چنانکه حضرت امام صادق (ع) در طول مدت بیست و هشت سال تربیت شیعه، با توجه به استعداد فراگیران، شاگردانی را در حوزه های مختلف علوم تربیت نمودند (۲۱، ۲۰، ۱۹). عرفای بزرگی چون جنید بغدادی، بایزید بسطامی و نجم الدین کبری با خودسازی و نفوذ در قلب شاگردان، دارای قدرت نفوذ کلام شده و نقش موثری را در شاگرد پروری ایفا نمودند (۲۶).

جدول ۱. خلاصه شیوه شاگرد پروران ممتاز در تربیت اسلامی

ردیف	شیوه شاگرد پروران ممتاز در تربیت اسلامی
۱	تربیت نیروهای متخصص در رشته های مختلف متناسب با استعداد فراگیران
۲	توجه به خودسازی که مقدمه ایجاد تاثیر گذاری و قدرت نفوذ کلام است
۳	توجه بر بعد علمی و شخصیت اخلاقی خود
۴	توجه بر تزکیه نفس خود قبل از تعلیم به دیگران
۵	توجه به تربیت ابعاد فردی، اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و علمی فراگیران

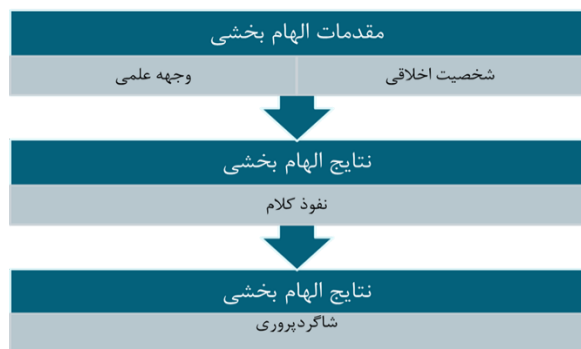
امام خمینی (ره) تاکید بسیار بر تزکیه نفس قبل از تعلیم نموده و در شاگرد پروری به سه محور تربیت اخلاقی، سیاسی و علمی توجه فراوانی داشته اند (۲۸). به طوری که، بسیاری از شاگردان به نام امام خمینی (ره)، از استادان حوزه های علمیه و برخی در ردیف مراجع تقلید قرار گرفتند و بسیاری از مدیران و استادان اکنون، تربیت شدگان ایشان هستند (۲۷). اساتید بزرگی چون محمد حسین نایینی، محمد حسین طباطبایی و مرتضی مطهری وجهه علمی و شخصیت اخلاقی یک معلم را از پیش نیازهای مهم شاگرد پروری می‌دانستند. از نظر ایشان یک معلم الهام بخش می‌بایست در سه بعد

شیوه شاگرد پروری شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی از وجهه علمی و اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است. یک یا هر دوی ایشان برای علم شأن و منزلت در نظر داشتند، برای تفهیم شاگرد از تمام نیروی خود استفاده نموده و به فهم و استعداد شاگرد توجه داشتند. با توجه به اهمیت مطالب، موارد را به صورت تدریجی و رتبه بندی شده به شاگردان آموزش می‌دادند. از تمام افراد دانا بهره می‌بردند. در میزان بیان مطالب حد اعتدال را نگه می‌داشتند. همواره در حال یادگیری بودند و صلاحیت علمی استاد همواره مورد توجه ایشان بود و در صورت عدم آگاهی و احاطه به سوال مطرح شده به آن اعتراف می‌نمودند. پرسشگری و همراهی علم با عمل از دیگر خصوصیات برجسته ایشان بود. سلوک اخلاقی یک یا هر دوی این اساتید بزرگ در مواردی مانند مهربانی و خیرخواهی، مصلحت اندیشی، ایجاد عفت نفس و خلوص نیت، رعایت انصاف و احترام، رضای خداوند، تشویق شاگردان، تواضع و فروتنی، آراستگی ظاهر، داشتن حس شوخ طبعی، ارتباط مداوم با قرآن و دعا و همینطور تذکر و گوشزد کردن اشتباهات شاگرد به صورت مرحله به مرحله دسته بندی می‌شود (۳۴).

با توجه به آنچه گفته شد، خلاصه شیوه شاگرد پروران ممتاز در تربیت اسلامی در جدول یک آورده شده است. همچنین، پیش نیاز های مورد نیاز برای الهام بخشی و شاگرد پروری در شکل یک خلاصه شده است.

بحث

شاگرد پرور می‌تواند دانش را مدیریت کند، مهارت‌ها را منتقل نماید، ارزش‌ها را القا کند و یادگیرنده را به جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی حرفه‌ای هدایت نماید (۱۳، ۹، ۱). شاگرد پرور از طریق ایجاد حمایت و انگیزه، مهارت‌ها را به یادگیرنده منتقل و به او در حل مشکلات کمک می‌کند (۳۳، ۹). بر اساس آنچه گفته شد، علاوه بر تعلیم علم، توجه به اخلاقیات و معنویات نیز نقش بسیار مهمی در شیوه شاگرد پروری دارد (۳۴، ۳۳، ۲۹، ۲۸، ۲۶، ۲۲). در واقع تمام این معلمان الهام بخش با پرورش و تربیت شاگردان ارزشمند و به نام و باقی گذاشتن

شکل ۱. پیش نیاز الوام بخشى و شاگرد پرورى

برای شروع الوام بخشى و رسیدن به مقام شاگردپرورى داشتن هر دو وجهه علمى و شخصیت اخلاقى به عنوان پیش نیاز لازم در یک معلم مطرح می شود. تسلط علمى خود منجر به ایجاد قدرت نفوذ کلام و در شاگردان مستعد منجر به بروز شاگردپرورى می شود.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از دانشگاه علوم پزشکی مشهد که زمینه تحقیق و پژوهش را فراهم کرده است تشکر می کنند.

تضاد منافع

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تضاد منافع ندارد.

مشارکت نویسندگان

پاسخگویی	بررسی	نگارش	تجزیه و	جمع آوری	طراحی طرح	طراحی طرح	مفهوم سازی
به تمام جنبه های کار	نهایی سازی	پیش نویس اصلی	تحلیل و/یا تفسیر	و/یا پردازش داده ها			

							م. رامش راد
							س.ع. علمداران
							ح. حسین زاده

*راهنمای رنگ ها:

فردی، اجتماعی و تعلیمی دارای ویژگی های برجسته ای باشد (۲۹). بانوی مجتهد، سیده نصرت امین همانند شهید ثانی و ملامحسن فیض کاشانی نیز در مقوله شاگردپرورى دو محور تربیت علمى و اخلاقى را مورد نظر قرار می داده اند (۳۳).

نتیجه گیری

با توجه به آنچه از شیوه شاگرد پروران ممتاز اسلامی گفته شد، برای معلمی که قصد داشته باشد در مسیر الوام بخشى و شاگردپرورى قرار گیرد داشتن هر دو بال تسلط علمى و شخصیت اخلاقى به عنوان پیش نیاز لازم برای قرار گرفتن در این مسیر ضرورى است. در واقع تسلط علمى منجر به مقبولیت و محبوبیت معلم شده به طوری که قدرت نفوذ کلام نیز برای او حاصل خواهد شد که این قدرت نفوذ کلام منجر به ایجاد رابطه عمیق و پایدار بین معلم و شاگرد شده و بستر شاگردپرورى را در مواردی فراهم خواهد کرد. توجه به این اصول می تواند یک استاد را از اساتید دیگر متمایز و تاثیرگذاری مراجع علمى را افزایش دهد. آنچه در نظام آموزش و پرورش فعلی کمتر به آن پرداخته شده است، تعلیم و پرورش استعدادهاى اصیل انسان، اخلاق و معنویات است. شاگرد آن کسی نیست که در سر کلاس حاضر می شود، شاگرد کسی است که توسط استاد ساخته و تحویل جامعه می شود تا فردایی بهتر را رقم بزند. توجه به شیوه شاگردپروران ممتاز می تواند این خلا را کم رنگ نماید. پیشنهاد می شود در پژوهش های آتی شیوه شاگردپرورى سایر بزرگان شیعه، عرفا و عالمان معاصر بررسی و عنوان شود.

References

- Fulton J. Mentorship: excellence in the mundane. *British Journal of Healthcare Assistants*. 2013;7:142-5.
- Venkatesa Perumal R, Singh MD. Mentorship in nursing in Canada - A scoping review. *Nurse education in practice*. 2022;65:103461.
- Kakyo TA, Xiao LD, Chamberlain D. Benefits and challenges for hospital nurses engaged in formal mentoring programs: A systematic integrated review. *International Nursing Review*. 2022;69(2):229-38.
- Jokelainen M, Turunen H, Tossavainen K, Jamookeeah D, Coco K. A systematic review of mentoring nursing students in clinical placements. *Journal of clinical nursing*. 2011;20(19-20):2854-67.
- Prasad S, Sopdie E, Meya D, Kalbarczyk A, Garcia PJ. Conceptual Framework of Mentoring in Low- and Middle-Income Countries to Advance Global Health. *Am J Trop Med Hyg*. 2019;100(1_Suppl):9-14.
- Nzinga J, Boga M, Kagwanja N, Waithaka D, Barasa E, Tsofa B, Gilson L. An innovative leadership development initiative to support building everyday resilience in health systems. *Health policy and planning*. 2021;36(7):1023-35.
- Gilson L, Agyepong IA. Strengthening health system leadership for better governance: what does it take? *Health policy and planning*. 2018;33(suppl_2):ii1-ii4.
- Rasheed MA, Hasan BS. Human-centred mentorship in global health research: are we ready to give what it takes? *BMJ global health*. 2023;8(۷)
- Saeed Abolghasmi BA, Hamidreza Arasteh, Abdul Rahim Naveh Ebrahim. Identifying the Dimensions, Components and Indicators in Student Cultivation of Faculty Members in Universities. *Iranian Journal of Culture and Health Promotion*. 2023;7:280-8.
- Feldman MD, Areal PA, Marshall SJ, Lovett M, O'Sullivan P. Does mentoring matter: results from a survey of faculty mentees at a large health sciences university. *Med Educ Online*. 2010;15(1):5063.
- Sambunjak D, Straus SE, Marusic A. Mentoring in academic medicine: a systematic review. *Jama*. 2006;296(9):1103-15.
- Dutta R, Hawkes SL, Kuipers E, Guest D, Fear NT, Iversen AC. One year outcomes of a mentoring scheme for female academics: a pilot study at the Institute of Psychiatry, King's College London. *BMC Med Educ*. 2011;11:13.
- Sangole AP, Abreu BC, Stein F. Mentoring review and reflections. *Occupational therapy in health care*. 2006;20(1):1-16.
- Pololi LH. Career development for academic medicine—a nine step strategy. *BMJ : British Medical Journal*. 2006;332:s38-s9.
- MacLeod S. The challenge of providing mentorship in primary care. *Postgraduate medical journal*. 2007;83(979):317-9.
- Ahad Davari MSY. The reasons and the basics of mentorship in the scientific and practical life of Imam Sadiq. Conference of Ahlal-Bayt and the production of knowledge 2015.
- Piroozi E. The non-Shia intellectual deviations of the Imam Askari and the way that Imam faced them. *Specialized scientific quarterly of cultural research*. 2019;12(39):113-38.
- Hosseini SJ. Sunni distinguished individuals among the Hazrat Sadiq trainees. *Pasdar Eslam*. 1999;1378.(92)
- Hosseini SA, Qudsi A. Imam Sadiqs training methods. *Balaghmobin*. 2016;48-49(10):9.4-114
- Hedayat Panah MR, Pevandi Baladi MR. The requirements, principles and ethical and educational methods of discipleship from the perspective of Imam Sadiq (AS). *Scientific journal of science and civilization in Islam*. 2023;4(14):10-33.
- Ardalani M. The role of the students of Imam Sadiq (AS) in the continuation of Islamic sciences and civilization (a case study). *History and civilization studies of Iran and Islam*. 1399;15(5):25-35.
- Seyed Davoud Rouhani Saraji MAK, Seyed Javad Kandili, Mohammad Ali Rezaei Kermani Nesbpoor. Curriculum implemented in the educational system of Imam Sadiq: The rule of monotheism and morality. *Research in Islamic education issues*. 1398;27(44):1-28.
- Rahbari a, Khanlari J. Reading and interpreting the Qur'an in the words of Imam Sadiq. *The two-quarter scientific research journal on Qur'an interpretation and language*. 1399;8(2):159-72.
- Shariati F, Ayazi SMA. The position of Imam Sadiq in the interpretation of the Qur'an according

to his interpretation traditions. *Science of Hadith* 1393;1(19):81-105.

25. Mousavi Moghadam SM. Students of the Qur'an scholars of Imam Sadiq (a.s.). *Binat* (Institute of Islamic Education of Imam Reza, peace be upon her). 1391;76(19):195-210.

26. Naderi A, Heydari MH, Mir Baghrifard SAA. Recognizing the components of mentorship in Islamic mysticism with an emphasis on the character of Junaid Baghdadi, BaYazid Bastami and Najmuddin Kobra. *Islamic education*. 1399;35(16):7-33.

27. Yusufian N. Personality and jurisprudential views of Imam Khomeini. Qom: Tebyan Cultural and Information Institute; 1387. Available from: <https://library.tebyan.net/fa/Viewer/Text/92903/17>.

28. Ghafari Hashjin Z, Keshavarz Shokri A, Mirzamohammadi MH, Amer Varamini N. The components of scientific ethics and mentorship in the scientific-educational biography of Imam Khomeini. *Scientific Quarterly Journal of Islamic Education*. 2013;7(15):65-88.

29. Ramezani F, Heydari MH, Nowrozi RA. Recognizing the model of "inspiring teacher" based on the stories of three outstanding teachers of contemporary Iran, Mohammad Hossein Nayini,

Mohammad Hossein Tabatabai and Morteza Motahari. *Scientific Quarterly Journal of Islamic Education*. 2019;14(30):155-76.

30. Naghavi A, Maaref M, Aram MR. Criticizing the foundations of religious extremism and examining the effective components of Islamic education in curbing and adjusting it. *Research in Islamic education issues*. 1402;31(60):259-92.

31. Riahi MH. An overview of the educational history and moral and scientific character of Mrs. Mojtaheda Amin Shia women. 2007;Forth year(13-14):79.-

32. Riahi MH. Isfahani lady. *Woman's message*. 1381;1381.- (123):32-37.

33. Rezazadeh M, Abadi ZMN, Mousavi AK. The components of scientific and moral education in "Bano Amin" mentorship. *Educational sciences from the perspective of Islam*. 2020;8(2):161-83.

34. Eftekhari J, Heydari MH. Recognizing the components of mentorship in Islamic education based on the teacher's behavior of second martyr and Mulamohsen Feyz Kashani. *Theory and practice in teacher training*. 2023;9(16):332-07.